

САНА ОЛОХ

Чурапчы улуунун ханыа

ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

2003 сый
КУЛУН ТУТАР
15 КҮНЭ
СУБУОТА
№ 30-31
(89418942)

СОНУННАР

УЛУУСКА — БУ КҮННЭРГЭ

СОНУННАР

Олунуу 24 — кулун тутар 1 күнүгүгү улуустаагы гимназия филология кафедратын учуу-талларын тэрээнининин "Тыл — бодорууу, өй тирээ" дин республикатаагы авторскай курс буолан ааста. Билинни кэмиз үөрэхтээринин ордуу улахан болуомто тылга, тылы үөрэтүүгү урууларын өйдөөн, филология кафедрата "Язык как основа коммуникации и сознания (языковое образование в условиях сельской гимназии)" дин бырайыагы кизин дүүлүгү таааран, саха тыллаах оро төрөөбүт тылын тирэх онгостон атын омук культуранын интэр курдук улахан суолталаах үлэлэрин баай опытын таргатар сыаллаах-соруукаах курсу ытта.

Авторскай курс Үөрэх үлэлиттерин идэлэрин үрдүтүр институт салалатынан барда. Алта күннээх түбүктээх да, түмүктээх да үлэни институт нуучча тылын методика кафедратын доцена М.П.Старостина, саха тылын методика кафедратын доцена В.Р.Шишина илээн-сабалаан ыттылар. Саха госу-

ТЫЛЫ ӨРӨ ТУТАН

ственнай университетин саха филологиятын уонна культуранын факультетин старшай преподавателэ М.Е.Филиппова, нуучча филологиятын факультетин старшай преподавателэ А.Н.Атласова учууталларга олус туһалаах интэрисинин лекциялары аахтылар, олоорго консультация биэрдиэр.

Курска республикабыт араас мунуктарыттан — Абый, Орто Халыма, Ханалас, Уус-Алдан улуустарыттан, Дьоккуускай куораттан... — барыта 34 саха, нуучча тылын уонна литературатын учууталлара кыттыны ыттылар.

Курс үлэтэ гимназия филология кафедратын аһаас муннабар бырайыак көмүскээринин, кизин дүүлүгү тахсыттыттан сабалаанна. Бырайыак олоххо киригинин курсаннар араас хайысхалаах аһаас уруоктарга, маастар-кылаастарга сылдьан илэ харахтарынан көрдүлөр, элбэи сананы биллиэр,

сааа атаастылар. Атын улуустартан кэлбит ыалдьыттар курс үрдүк таһымнаахтык, биригэн-бириг сонун форманан ытыллыбытын бэлиттэттилер, учууталлар уонна олоор икки ардыларыгар үтө сыһыан баарын, гимназия дьинтэ-уота төһө да кыарабаһын иһин, кэлбит киһи кэрэ-сырдык эйгээ кириэрин ыйдылар.

Тыл үөрэхтээхтэрэ курс төрдүс күнүгү С.А.Новгородова аатынан Чурапчы, Одьулуун оскуолаарыгар, Дирингээри агро оскуолаарыгар ыалдьыттаатылар, аһаас уруоктарга сырыттылар, тыа сиригэр соботох үрдүк үөрэх кыһатын — ЧГФКИ аныгылыы тииттээх үөрэнэр корпуһун көрдүлөр.

Курс үлэтэ үгэс буолбут "төгүрүк остуолунан" түмүктэннэ. Курсаннар нэдиэлэ устата билбит-көрбүт билиилэрин түмэн "Языковое образование в современной школе" дин бэйэлэрин бырайыактарын көмүскээтилэр.

Гимназия филология кафедратын учууталлара.

Кулун тутар 6 — 9 күнүгүгү Дьоккуускайга 1987—1988 сс. төрүөх олоорго көлөйбөлгө республика бастыыр иһин күрэхтэни буолан ааста. Калар сылга буолуохтаах III "Азия олоор" норуоттар икки ардыларынаагы күрэхтэнигэ кыттаахтар олоор сээстэригэр ытыллар буолан, хамаандалар балай да үчүгэй бэлэмнээх кэлбиттэр, биригдирээн олоор сүүмүрдэммит хамаандага кириэр туһуттан бэркэ кыһаллан оонньоотулар.

Уолаттарга 13 хамаанда кытына. Чурапчытаагы оро спорттенин оскулатын тренери И.П.Флегонтов салалатынан билиги улуус үөрэнччилэрин хамаандата бастаах бөлөххө түбүтэн, финалга тахсары ситистэ. Ол курдук, бэйэтин группатыгар Ханалас, Ленскэй, Нерюнгри, Таатта хамаандаларын 2 : 0, бүлүлэри

РЕСПУБЛИКАҒА БАСТЫЫР ИҢИН

2 : 1 ахсаанынан кыайталаата. Уус-Алдан уолаттарыгар төһө да 2 : 1 хөтөрдөр, нерюнгрилар уус-алданнары кыайаннар, билиги уолаттарбыт бөлөхтөрүгүр бастаан финалга тахсытылар.

Финалга Сунтаар хамаандатын 2 : 1 кыайан баран аммаларга 2 : 1 хөтөрдөр, үлүс биригдирээн миэстээ тигистиэр. Амма хамаандата бастаах, Уус-Алдан бөлөхүн оонньоуга билигини кыайыт буолан иккис, билиги үлүс буолубут.

Кыргыттарга билиги олоорбут олус күүстээх бөлөххө түбүтэн оонньоотулар. Ол курдук, хардарыта кыайсан, очколар тэгиннээр, төһө да Амма хамаандатын 2 : 1 кыайдарбыт, нерюн-

гриларга 2 : 0 кыайтаран бөлөхтөрүгүр үлүс буолан, финалга кыайан тахсытылар. Бөһиэ миэстэни биллээхтэ Ленскэй хамаандатын 2 : 0 кыайдылар. Ооннүмүккэ уолсайа сөптөтэ оонньоон бириг эрэ кыайтарылаах бөһиэ миэстэ буолулар. Спорка итинник түгэнэр эмиз буолааччылар.

Күрэхтэни түмүгүнэн 2004 с. буолуохтаах "Азия олоор" күрэхтэнигэ сүүмүрдэммит хамаанда састаабыгар уолаттарга билигиттэн Дима Григорьев, Володя Тарабукин (Диринг) бастаах састаапка, Коля Мордоскин (Хадаар), Толя Константинов (Мылдагайы) иккис хамаанда састаабыгар киридилэр.

В.С.Дьяконов, Чурапчытаагы оро спорттенин оскулатын директора.

ИККИ БӨРӨНҮ БУЛТААТА

Соловьев нэһилигэр аспыт күһүмүттэн үс бириг уонна бириг туһунан сылдыар бөрөлөр кэлэнэр чугас үрэхтэринэн, хочолорунаах сылдыбыттарда. "Сылгыга да кутталы угар кыыллар", — дин кэспээн элбээбитэ. Ону эдэр булчут Новгородов Тимофей Андреевич экиригитинэн, суолларын-иистэрин хайан, кэлэр-барар сирдэрин чинчийэн, бэрт мындырдык бултаан икки бөрөнү капкаанга үктэтэн ылла, үлүс беретэ эмиз халтаран баран капкаанынын куотта. Ону да өлөрүү дин эрэнэбит.

Урут итинни элбэх бөрө кэллэринэ вертолетунан бултанар буолара. Оонн ити бэрт кутталлаах адырбалары эдэр булчут судургутук бултаабыта улахан, сыанабылы ылыахтаах ситини дин саныыбыт.

А.МАКАРОВ, Мырыла.

"МИСС ЧУРАПЧА"

Оо, саас! Саада саас! Туох барыта тыллар, үлүктөр, күн дикки хайылар, кэрэни, сырдыгы, нарынны уруйдуур-айкалыыр дикти кэмэ.

Дьон-сэргэ урут-уруктутан кэрэ өйдөбүлүгү кыталык курдук кыналдыыбыт кыраһабай кыһы ойуулаан көрөллөр. Чурапчы улуустар итинник кыргыттар сэдээ суохтар. Ол курдук, кулун тутар 12 күнүгү кыраһабай кыргыттардаагынан биллэр Одьулуун нэһилигэр "Мисс Чурапчы - 2003" кэрэ куолар күрэхтэре буолан ааста. Конкурса Болюгортан, Кытаанактан, Хатылыттан, Хадаартан, Чурапчыттан, Одьулуунтан 8 кыс кытына. Төһө дагы күрэх буолар кэмэ табылаах суох буоллар, кэрэ кыргыттары көрүүн бадалаахтар сааланы ыы-бычары толорон сөхтөрдүлөр.

Кыргыттар конкурс буолуон үс күн инниттан Одьулуунга кэлэн сценага табатык хаамарга, туттарга-халтарга үөрэммиттэр, бэйэ-бэйэлэрин кытта бодорустулар. Кэрэ куолар күрэхтэре алта түлүмүгүнэн ааста. Маннайгы түлүмүккэ кыргыттар биригди-биригди хантан хааннаахтарын, кимтэн кимнээхтэрин х.м.мүт уостарын хонгирон, өрөөбүт уостарын өлүгүн уустаан-ураннаан билигиннээрдилэр. Салгы айылбаттан айдарылыбыт талааннарын, добуударын көрдөрөн ким ыллаан эйэрмиттэ, ким үчүктүлээн тэйдэ. Үлүс түлүмүккэ сир симэтин курдук симэнен, самаан сайын кэтиллөр былааччылар, саралааннары кэтэн көрдөрдүлөр, чөлүкчү-чөлүкчүлүк үктэнэн бириг-бириг хамаан тэлээриннээтилэр.

Кыс көстөр дүүлүгү төһө дагы ис кирибэх буолан баран өйө-саанаа чычаас буолааччына, кэрэ дин өйдөбүлүгү элпиттэспэтин бары бэркэ дин билэбит. Төрдүс түлүмүккэ кыргыттар кизин билиилэрин, булугас өйдөрүн бэрбизиркээтилэр. Салгы кыс оро илмээс быһымын-таһаатын көрүү, амыгы олох сиринэн спорттенин үчүкү түлүмүккэ буолла. Бүтэһик түлүмүккэ кэрэ куолар Одьулуун нэһилигэтин эдэр ыччата Лева Колосов моделларын кэтэн, урут уоланарга арыалатан, намыан музыканан добуулоллатан аргыый устан киридилэр. Бу түгүгүгү саха кыргыттары кырдыйк дагы тангара табатын курдук танган, онгостон, туттан-халтан кэбистэхтэринэн ханнык бабарар эр бэрдин нохтолоох сурагин хамсатар, долгутар кыахтаахтар эбит дин саныытын.

Түлүмүккэ быыстарыгар көрөөччүлэри саха эстрадатын чабылхай сулустара Игорь Егоров, Антон Иванов ылаан ырыаларынан сэргээсиптилер. Убаастабыллаах дүүлүгүр сүбэ чилиэннэрэ кыайылаахтары быһаарар тыһаанынаах мүнүүтэлэрин кэмизер мин

сыана кэтээр тийэн кыргыттары кытта кэспэтим. Конкурсанттар төһө дагы олус долгуйабыт дикталлар, сирдээрлигэр-харахтарыгар биллэрбэттэр, күлү-үрө сылдыллар, бары бэйэ-бэйэлэрин чугастык билсиптирэр, бодорустуларга туга көстөр.

Үлүн-кизин сүбөлөһүн киннитэн дүүлүгүр сүбэ аспыттан улуустаагы ыччак управленинтин начальнига А.А.Захаров анал номинацияларга тиксипит кыргыттарга лизингэлэри баайда, бөлөхтэри тутартаата. Ол курдук, "Мисс Фото" Надежда Степанова (Чурапчы сал.), "Көрөөччүлөр билирибизирэр" Сардана Петрова (Одьулуун), "Мисс Дик-Чо" Күнэй Харитонов (Хадаар), "Вице Мисс" Лена Попова (Болюгүр) буолулар. Конкурс саамай тыһаанынаах мүнүүтэтэ тийэн кэллэ. Дүүлүгүр сүбэ председатели, 1991 с. "Тулаарыма Куо" аатын ылыт Одьулуунтан төртүткэ Ирина Федорова: "Бу конкурс кыайылаагынан Саргылана Нестерова буолла" — динин кытта саана илэ ытыс тыһынан хэбыйла түстэ. Конкурс кыайылаагы, Кытаанак орто оскулатын X кыл аһын үөрэнээччилэргэ, улуус кэрэ куолугар ыччак управленигэ туруорбут LG телевизорун тутардылар. Түмүккэ бүкүрэ түгэни үйтүтэн хааларга хаартыска түһүр буолла. Конкурс шоу-дискотекаан түмүктөннэ.

Инниттин дагы манник конкурстар ытылла, саха кэрэ кыргыттарын үрдүккэ таһаар туралларыгар бабарыабын.

Яна МАТВЕЕВА, улуустаагы гимназия IX кылааһын үөрэнээччитэ.

Хаартыска: "Мисс Чурапчы" Саргылана Нестерова.

МАУТАЛЛААХ КӨМӨ САЛБАНАР

П.М.Решетников аатынан Чурапчытаагы народнай театрга улуус культуранын историтын көрүлүсү, үйтүтүр киингэ бэчээттэнэн тахсарыгар үбү хомуйууга туһуланан икки төгүл уус-уран самодетельность кыттылаахтарыгар, таһы-талба талааннаахтарын "Амарак санааланы" концертары буолан аастылар. Концертары СР культуранын туһуна, театр директора В.П.Герасимов, СР культуранын үтүөлүк үлэһитэ, театр уус-уран салайааччыта Н.М.Заболова көбүлээн, тэрийэн ыттылар. Улуус тарбаха баттанар талааннаахтары: мелодистар, ырыаһыттар, үчүктүлүктөр, "Хотуу сулус" республиканскай конкурс лауреаттара, дипломаннара олоор кыттыны ыттылар.

"Амарак санааланы" концертарыгар тэрийтэлэр дагы туора турбатылар. Ол курдук, "Милиоратор" ГУП (начальник Г.В.Смирников), Ил Түмүгүгү депутатка кандидатынан турбут М.Н.Матвеев, улуустаагы үөрөх управленигэ (начальник Е.С.Сидоров), суотуур-кассавай киин, ону сэргэ Холтобу нэһилигэ, Кытаанактаагы

МАУТАЛЛААХ КӨМӨ САЛБАНАР

Сыннаалан киниэ киниэ бэчээттигиттэр кылааттарын киллэрдилэр.

Манна дагы кэспэтигэр, аспыт сыл ахсынын 16 күнүгүр Дьоккуускайга Опера уонна балет театрыгар "Салпай уолан" дин саага киниэ презентациятыгар аһамыт "Сырдык санаа" концертынан улуус культуранын историтын кэспир киниэ үлэһитинигэр бастаах хардыны онорбулут. Концерт тэрээһинигэр үлүс киһи сыратын-сылбатын ууран, концерт үрдүк таһымнаахтык аспыта. Бу дьаһалга куораха киригитэ Ил Түмөн депутата И.К.Макаров бекенинэн, "Чурапчы" ТХПК, Маарыкхааннаагы ПО, "Знание" общество республикатаагы тэрийтэтэ, биригдирээн дьонор А.С.Плищина, М.С.Седалищев, В.С.Колтовской, Екагерина, Андриэн Соловьевтар харчынан көмөлөспүттэр.

Уоскай күһүнэн билигини тургууна киниэ бэчээттигиттэр 50 тыһ. солк. хомуйуна.

Бары көмөлөспүт үтө санаалаах дьоммутугар, Чурапчытаагы народнай театр коллективигэр, уус-уран самодетельность кыттылаахтарыгар бары махталбытын биллээспит. Аны да 160 тыһ. солк. үбү киллэригэр иһиликтэр, тэрийтэлэр, биригдирээн дьон, предпринимателлэр көмөлөхтөрүгүр дин эрэлбит улахан.

Түмүккэ улууспут олохтоохторугар кулун тутар 19 күнүгүр Дьоккуускайга А.Е.Кулаковскай аатынан Культура киинигэр "Сырдык санаа" айар түлүгүтүн концерта иккис төгүлүн ытылларын иһитиннээбит. Улуустут культуранын историтын көрүлүсү киниэ 2003 с. күн сирин көрөрүн туһугар бары кылааппытын киллээспит дин ыгырабыт. Киниэ бэчээттигиттэр кылааттарын киллэриэн бабарар үтө санаалаах бириг дойдутаахтарыгыгар бэйэбит режиссиртэригитин билигиннээбит. Чурапчы улуулунаагы культура управленигэ. ИИН (КЛП 1430002594) 143001001 Р/С: 40603810300002000014. РКЦ "Чурапчы".

Мария ГЕРАСИМОВА.

Бастың опыт

Айылба

АНЫ САЙЫН
ӨН БУОЛЛАР!

2003 жыл сайына хайдах буолуой? Бу — сүөһү, сылгы иитэр саха киһитин, ордук биһиги курдук кураанныыр улуус дьонун олус интэриэһиргэтэр болпуруос.

Дьылы-күнү кэтээн көрөр ытык кырдыабыс М.Н. Сибиряков уһун курааннар кэмнэрэ кэлэн ээрэр дьон сабадалабыта хас да сыл буолла. Максим Николаевич үйэттэн ордук кэми тэннээн көрөн түмүктэрин онорор, онон улахан сыһыата суога буолуо. Биһиги бары билэр, ууну олохсугуунан, саҥа күүлэри үөскэтинэн таһаарылаахтык үлэлээбит, үгүс аата Чурапчы муостатыгар интэриллибит Д.П.Лазаревтыт: "Бу кэнники кэмнэ дьылы-күнү төһө да сабадалыырга ыараханын иһин, кураан дьыллар эргийэр цикллэри уһаан иһэр, ол эбэтэр уһун курааннар 12 сыл турар буоллахтарына, кэлэр өттүгэр 17 сыл кураанна. Дьэ, ол иһин нэһиликтэн чугас 5-7 улахан күүлэри олохсугар наадатыттан күүлэри онгортубун", — дьээн этэр буолара. Биһиги улууспут собуруу уонна Таатта сүһүгүтэр сытар нэһиликтэрэ балай да бэлэмнээн, үлэлээн, күүлэри син онгортунулар.

Оттон Сылан, Кытаанах, Бахсы, Алабар, Мугудай нэһиликтэрэ уһун кураанна бэлэмэ суохтар. Ааспыт сайын ыаллыы Таатта улуусугар ыһаахха Мандар Уус албаатабын күн ардах икки күнү быһа түспүтэ. Биһиги улууска үчүгэй тэрээһиннээх ыһаах "сулустар" эбэтэр олимпиецтарбыт кыттар кэмнэригэр буолбута. Онон саҥа салалта саҥа үйбэ улахан ыһаабы ыһан, улуу алгысчыты Мандары ыһыран албата, өнү көрдөһөрө буоллар айылба үөрүө этэ. Буолар-буолбат ыһаабы тэрийэ сатаабакка, Үрүн Тунах ыһылын ыһар кэм кэллэ. Нэһиликтэринэн ыһаахтаабакка, улуус

иһигэр улахан ыһаабы, ыһылаах-хаһылаах, эрдэттэн уксуулаах ат сүүрдүүтүн тэрийиэххэ. Улуус аба баһылыга, Улуус Мунньабын, Ил Түмэн депутаттара, дьоннугун сэргэбитин түмэн үөрдүн-көтүтүн, тугу да сүүйтэри-эххит суога, сүүйүөххүт эрэ.

Мин бэйэм айылбаны кэтээн көрбүтүм 30-ча сыл буолла, сылыктыыр дьон хаһыакка суруйбуттарын, радионан, телевизорунан кэспээбиттэрин кэрэхсээн истэччибин. Быйыл, кыһынны ыйдар кэспииллэринэн, аны сайын бөтүрүөл ааһыар дьэри ардах түспүт. Дьэ, оччутугар кураан дьылга олоро түһэбит буолбат дуо?! Курааннар кэллэхтэринэ сүөһү, сылгы ахсаана хас да төгүл аччырыгар тийэр.

Ол эрэри мин манньк айылба көстүүлэрин суолтабы ыһаахха сөп дии саһыбын. Ол курдук, бастатан туран, ааспыт үйэ саҥа үйбэ, үһүэйэнэр да этэллэринэн, алаастарын уунан толорон туттарыахтаах. Онон алаастар уунан туолуохтара. Уу хантан кэлиэй? Иккиһинэн, ааспыт сайын, кыһын сөҕүү олох кыратык түстэ. Хаар халыҥа 10 эрэ сантиметр. Оттон айылба сөҕүүнү хайаан да тэннээн сөп этэ. Онон мантан саас балысхан хаардар түһүөхтэрэ. Үсүһүнэн, быйыл төһө да хаара суобун, сарсыарда 53-55 кыраадык тыһыны буолбутун үрдүнэн, дьиз таһыгар кыраһа түһэр, атырдыах уга кырыарар, ол эбэтэр аны сайын олус синктээх, балысхан ардахтаах дьыл буолуо.

Бу этэрин барыта туоллар төһө эр үчүгэй буолуох этэй. Өн бөҕө кэллин, Үрүн Тунах ыһылын, өтөрүнэн көрбөтөх ат сүүрдүүтэ буоллун, оччобуна айылба үөрүө-көтүө, улууспут силигилиэ.

А.А.ВАРЛАМОВ,
Мугудай.

Оскуола олоҕо

КЫЛААНЫМ ТУҢУНАН

Биһиги сэттис кылаасытыгар 20 оҕо үөрэнэр: 12 кыыс, 8 уол. Кылааспыт салайааччыта Евгения Юрьевна Романова. Старостабыт Люда Лаврентьева, солбуйааччыта Ян Аринская. Кылааспыт оскуола иһинээҕи дьаһалларга көхтөөхтүк кыттар. Ону таһынан кылааспыт иһигэр арааһынай бырааһынньыктары ыытарбытын сөбүлүүбүт. Бй ахсын оболор төрөөбүт күннэрин ылабыт, күһүн оскуола аһыллыгыгар, саас харалдык тахсыта кылааһынан айылбага тахсар үгэстээхпит.

Оскуолабытыгар «Кэскил» оҕо тэрилтэтэ үлэлиир. Оскуола обото барыта үс бөлөххө арахсан бу тэрилтэбэ киһирэр. 1-4 кыл. «Кыымчаан», 5-8 кыл. «Маралаайы эрэллэрэ», 9-11 кыл. «Соморо» дьон түмсүүлээхтэр. Биһиги кылаасытыттан үс оҕо «Маралаайы эрэллэрин» тэрийэр, үлэлиир, салайар (түс) бөлөбөр талыллан үлэли сыйдыбыт. Онно начальнай кылаастарга уонна бэйэбит бөлөхтүгүтэр ыйга биһирдэ дьаһал тэрийэн ытабыт, оскуола олобор көхтөөхтүк кыттабыт.

Шура НЕУСТРОЕВА,
Мугудай орто оскуолатын
7 кылааһын үөрэнээччитэ.

АДАМОВТАР холобурдара

"Адаана" бааһынай хаһаайыстыбатын салайааччыта. Ыал үс оҕолорунан улаханнара кыыс 10-с, орто уол 8-с кылаастарга үөрэнэлэр, кыралара 5 саастах, уһуулааһы сыйдыр. Оболор үөрэххэ, спорка ситиһиллэрэ — эмиз нэһилик кэм туттууга.

Доруобай, чөл олохтоох дьиз кэргэн үйбэ, общественнай олоҕо холобура аҕалара Егор Егорович аатынын быһаачы сибээстээх. Ол туохтан, ханныктан дьохтот...

Рынок усуллубуйатыгар олоҕо бэйэ мистэттин буларга дьулуһан предприниматель буолан ыһыта, кэлин бааһынай хаһаайыстыбатын тэриймитэ. Киһи дабилис өйдөөбөт өрөтүгэр ыһылар олохтуттар итинник тыа киһитин сизиринэн сүөһү-ас тутан барбыта. Онон эрэ уоскуйбатаҕа. Саҥа киһитин мындыр өйө бааһынай тэргээтин ырынан мунгудамматара. Нэһиликкэ статуһун ыһыт Төлөйүн дьыг патриота буоларын үгүс дьылаалары саҥалаан тыһынаах холобуру көрдөрбүтэ. Ча, холобур, тыа сиригэр, ордук кыра, кыры нэһиликкэ, специалистар олохсуйаллара оччоттон-бачча дьэри ситиһык турар болпуруос. Ону Егор Егорович тус холобурунан быһаарбыта. Ол эбэтэр, өссө 2000 сыллаары "үгүс дьыла" хамсааһын иһинэ уууталларга анаан дьиз тутан бисэрбитэ. Эттэххэ дөбөт. Салгы тустуу дьизтин тутарга ыһыбыта. Ол эмиз сылы кыайбатынан олох киһирбитэ. Аны онтон сизэтэрэн, бааланан манна Чурапчытаагы физическай культура уонна спорт институтун филиала аһыллан улуус оскуола-рыттан үөрэнээччилэр кэлиттэллэбиттэрэ. Итинник төрүөттэн нэһиликкэ интернат аһыллыбыта.

Саҥа хотон, бөҕөсүөн, үлүс сылыгар үлүс дьизтин тутан кэбиһэр. Ол уһуулааһыга анаан Доруобуйа киһи дьэер дьиз. 2001 сылга нам ыйыгар аҕылаатын түһэрэр, ити сыл ахсыннытыгар үлбэ киллэрэр. Саҥа оборудованиеларынан, спортивнай инвентардарынан толору хааччылыбыт чугас эргин суох бэртээхэй тутуу. Мактиэтигэр туох баар сырдык, ыраас манна эрэ муһуука, кирибиккэ дьылы. Кырачааннар "сухой ванналар" бу доруобуйаларын бөбөрүө-

Бөһүөлөктөн көстөн турар сиргэ эмиз биһир бэртээхэй тутуу дьиздэбит. Саҥа тутуу саҥалы сизиринэн аал үлүс оттон, ас кэһин, албаан, арчылаан нэһиликкэ баһылыга Е.А. Смирников уруйдаата, тойук тубуйда. Үөрүүлээх түтүн ингырымлаах ыалдыттар: улуус баһылытын бастакы солбуйааччы В.И.Чичигинаров, СР тыа хаһаайыстыбатыгар уонна собуотукаа министрин солбуйааччы А.Н.Ядреев, улуустаагы тыа хаһаайыстыбатын управлениетин начальнига И.И.Филиппов, капиталнай тутууга управлениетин начальнига А.М.Кирилин, "Чурапчы" кооператива үлэһитэ И.П.Покорев эбэрдэ тылы эппилэр. Эмиз манна СР Правительствотун эбэрдэ телеграммат ааһылына.

Итинник үрдүк таһымга бэлэстэммит бу тутуу суолтата, кырдык, улахан.

— Хаһаайыһынааһын чааһынай бес биллэтигэр олобуран үлэлиир Чурапчы улууһа республикаҕа эмиз биһир үгүс холобуру көрдөрүө. Мэлдьитин да манньк революционнай хардылары оноро турун. Эһигиттэн куруук да онуку кэтэһэбит.

— Манна бүгүн 50 сүөһү турар. Тастан дьон үлэлиир. Бу кооперациялааһын бастакы хардыта, холобура.

— Бу үгүс холобуру республикаҕа киһиги тарбаттар сөп. Онук да буолуоҕа.

— Ылыһына киһи санаммат тутууга. Саҥа күүтэ, дохсун, хорсуну бу тутууга көстөр...

Итинник сыаналаатылар ыраактан, чугастан кэлбит дьон. Кырдык, киһи, буолан баран, тыа киһитин үгүс саҥата, бабата бу тутууга түмүлүбүт курдук. Ону ойуулаан биһирдэххэ манньк. Киһирэ кытта ханнык эрэ тэрилтэ сир-

дык, ыраас көрдүрүө. Салгы салайааччы киһи кабинета, офиса. Онтон, дьэ, биһирдэ-биһир ааны аһан киһирдэх ахсын суол-суол анал хостор. Олортон биһир сыһыанар саала. Бу — миллиарднай, телевизор көрөр сир. Атыттарга сүөсүлүттэр таһастарын ыларыттар, салгы бардыах көчөгэр, хараһы сыһыанар аҕа хосторо. Өссө бардыах дьобус финскэй олохтоох баанньык, дуһанар хостор кэллэлэр. Сылаас, тыһыны уу барыта талбыт курдук баар. Олор дьэбиннирбөт аҕыһылы пластикей турбаларынан сүүрэллэр. "Барытын Москвадан булан-таһан аҕалылым", — дьир бүгүн ону Егор Егорович бай-этэ.

Дьэ, ити кэмэ биһир заньнан киһирдэххэ, производственнай объект кэлэр. Манна, этиллибитин курдук, араас группа 50 сүөһү турар.

— Ол иһигэр манара 20. Билингитэ 6 төрөтө. Манна үрдүттэн олорон үлэлибит, — дьыллар сүөсүлүттэр кэргэнни Анастасия Петровна уонна Данил Степанович Никитиннар. Киһилэр манна былырын Чурапчыттан дуоҕабырынан үлэли тахсыбыттар. Үүтэрин мак, тоҕорон туттараллар. Манна өссө биһир көчөгэр баар. Кэспииллэринэн буоллабына, комплекс хотонго барыта 100 сүөһү туруохтаах.

— Манньк бэртээхэй база минималнай племенной сүөһүлэри тутар сөп. Иккиһинэн, кэлин аһара бытарыаҥ, урууку совхозтар курдук тэрээһиннээх көһүү суох буолан, сүөһүү бөһүөлккэ муньуу экологини алдытта. Онтон быһыныр соҕотох эрэлбит итинэн сайылык таһынгыга даҕаны бу манньк тутуулар буолуо этилэр, — дьээн мүстүбүт дьон бу саҥа тутуу суолатын салгы кэргээн элбэххэ холобурдаан этилэр итинэн Адамовтар курдук чөл олохтоох, айылгы санаалар дьон, дьиз кэргэн нэһиликкэ сайдытыгар кылаатын үрдүктүк сыаналаатылар.

С. СМЕРНИКОВА.

Хартыскаларга: 1.Татьяна Афанасьевна уонна Егор Егорович Адамовтар. 2. Ферма комплексын аһы үөрүүлээх түгэнэ. 3. Сүөсүлүттэр Анастасия Петровна уонна Данил Степанович Никитиннар.

Саха народнай сүрүйааччыта В. С. Яковлев – Далан төрөөбүтэ 75 сылыгар

Норуотун көмүскэлин тэрийсибитэ

Кили бараксан үллэр-үйэтин, саллар-сааһын тухары олох холо-
бурдарыгар үөрсэн, оһон сыныктыыр, аттара өйдүүр күүһэ-күдүс
үйдүүр. Оһурук дьоннор тэрийбит тэрээһиннэрэ, далайылтара сар-
гылана турар.

Итнннн санааба калларбнн эрэ сака народнай суруйбаачын Василий Семенович Яковлевы – Даланы бйдаан-санаан кэлбнн. Гражданин, политик, суруйбаачы, историк быһыытынан, кылгас да кэмгэ бу күн сиригэр олорон аастынн итинн, биллснн даданы олох дохсон түдүгүнн итиннн кнрбнтннгэр сылдар күрдүк.

Далан Россия уонна шимэлиэһэ атын да государстволар сайдыыларын исторгутун үлүтүрэр. Ордук хасыһан Латинскай Америка норуоттарын олохторун чинчийэр. Билр сайын кинизэк Чүрөмүттан илэри сүлдүүбүтүм. Онно: «Норуоттар хайдах норуот, нация буолбуттарын билээрүбүн бу, төһө да сааһырдыбын, ааһан-конспекттан муһабын. Чэхчү өлүлүлүлээх кам кэлбит эбит буоллабына, норуоттутун сыһа суолга үктэннэрэ суох тустаахпыт. Диринтих биллээк-көрдөккө эрэ ол ситиһилимин сөп. Бэйэ эйгэтигэр кинэрэ болотиканы салайсар, соргулаах өтүгэр өлүлүнэрэрихтилин паатар буоллаагытына, уларыйыылары бэлэмнээк көрсүбүтүбүт» — динибитэ.

Мин онго өйдөөбүтүм эрэ көпүөнэ дьоммут утумнаастык өйдөөбүтү кыһан кыһалатын хайдах курдук дирингник өйдүүллэрин. Бэлэм хайыскалары ыраагчтатан көрөр дьосур киимлэргэ баарын. Кэпээри турар 21-с үйэ аанын аһыах иннинизэри олоһууһабы Россия үөһүгэр эрэ тахсар уларыһылар чэрчилэриниз эрэ буолбака, аан дойду татымынан көрөргө уонна уруккута оннук сүдү уларыһылары көрсүбэтэх норуот татымсыйбатын хааччыйып хайдахтаах курдук наадатын Василий Семенович Яковлев – Далан олус дирингник өйдөөбүт киһи этэ. Иги ээрибин тус багытын спорту бөлөһүнэн айбыт-түлүтүтүтүтүнэн дагыны бигэргэспитэ.

Ити курдук өйдөөн-саанаан көрдөжө, Далан сажа норуотугар сийлээтээкти-нутуктаахтык, олоххо бөлэмнээхтик айан-суруйан, этэн-тынан салайт киһи этэ.

Ону туктан карбундүй? Бастатан туурал, айбыг айымыналарыттан. Саха олоорун сүрүн проблемаларын спорчу карикэте хабан кердерердүү сүрүйдэ-айда. Эдэр киһи интиллитигин, киһи дэгэтин, үөрүүтүн-хохолототун, санаата-онорото ооньхоһунун, олоху, тапталы караттык, үмсулбаниаахтык ылыаарын «Дьикти саас» дигэн сэгэнигэр илбэтиникээхтик көрдөрбүтэ, эдэр саас проблемаларын көтөхсүтэ. «Аар тайгам суугуна» дигэн сэгэнигэр хайдах курдук соңунуук айылгы уонна киһи дьайылгы, өйүн-санаатын ооньхоһуна сава бэйлэтин сис олохтотун эл-хаан тараахтан табыста эгэй?!

Далан аяазаачууларын ыярдарын кэнгэтэргэ дуулуһара. Дуулуһара олохтохотук, дийлээхэттик норуот бэйгэтэ олурубут айгэ-титтэн таһааран, бэйгэтигэр баары өйдөтөн-санатан, олор сыанна-тарын үрдэтэн. Сорохтор Далан архив матурийаалын хото туһам-мта дигэн өйдөбүллээхтэр. Ол эрэсэл сыныиан көрдөхө-өйдөтөхө, олор суруйааччы, историк кыһа илиитигэр, кини өлү-дүүлүгэннигэр кирииннөр олус тупсан, дийрингэн, карэтийэн, бэй-лээрииттэн быдан үрдүк таһымна тахсаннар аяазааччыга дыйардым-кынн ырын кэнгэтэрдийи кириллэр-тийиллэр. Ситиннэхэ сылар Далан уратыга уонна бу хайысхаба үрүлүз үлэлээһинин кистэлэнэ дикхилин бағарабын. Ити этэрбин суруйааччы «Хотугу номохтор» уонна «Кэриэн ылай» дигэн саха фольклоругар тирэнэн сурулулубут кинигэлэре даҕаны бигэргэтиэхтэрин сэл. Саха норуотун хотугу ай-гэтигэр уонна саха түс олоҕун ырыгар үөскөбүт-тэнийбүт нору-от кэлэспэнэрэ биир суруйааччы илиититтэн ити курдук түмүктөн-өссө таһаа иликтэрэ.

Саха норуута үөрэхтэ-хаарга хайдах тийийбэтэй, кини үөскэппит интеллигентхын дымлбата хайдах-туох этэй, тугу туруулаһытай, туох иһин мөхүсүтэй дээн ийлыгы сэрин иһиннээри уонна кининнээри саха олохун «Кыттаах ыралар», «Докором, дабай кууа

сыярдаргын» дигэн ромээннэра бичэгчэ элпизттиклэр. Оттон суруйааччы Далан «Кынаттаах ыраларын» сорохтор ар кэмгэ бэчээккэ таһаартарбат тулугар (онгон да атын айымныыларыгар эми сүрдээтик кылһаммыттара. Бэл биир биллэр киһи Даланы улахан-нык буруйдуур-сэмэлиир олус бардам тыллары кинигэни кистэлэҥник рецензиялааһын кэмигэр элпитэ күн бэрэһэҥи курдук арылһайан ахан сылдьар. Далан ол кэмгээҥи рецензиялары лобочу-чу биир папкаба тиспитэ баарын соторулаабыта огдооботуттан умарсан аастым. Түүрдэр, сахалар былыргы үйгээҥи төрүттэрин ааба билэрдии туттунар кийибит суруйааччы айымныытын сыаналааһынга ити курдук харалдьаннаабыттан олус хомойобун. Кини билигин Даланга мэхэйдиһептэ курдук сананара буолуу эрэһи, кынылиин көрсүһэрэ, арааһа, иннигэр туарар быһыылаах. Суруйааччы айымныыта, кини эйгэтэ өссө да үөтэтиллиэ турдааа эбээт.

Ол эрэри кулабан да үчүздөйдөк. Оччолорго утарсылып куустартан сибээстөн Даланы норуот өсө чугастык ылынара уонна көмүскэхэрэ ситиһиллибитэ. Ити Даланы өсө дириг хорутуулахтык үлээлэһин адыс сага таһымгар таһаарбыта. Саха норуотун политической дьылбатын туһунан суруйууга сирдэбитэ. Оннук кини ааспыт олобу мэригнатын карен баттабылга, сөнөһүлгүгэ, норуоту кыратыга өйдөөһүгүгэ туоктар торум буолбуттарын туку бэйэтин уонна көлүөнэ дьонун дьылбаларын нөмүгө көрдөрөгө өйдөтөн-санаатан ааһарга турумуута. Онто «Дьылдам мизэн» диэн эссе-роман буолан аабааччыларга тийибтэ. Кини тус олобун эрийдээстэбэтэ. Государство уонна политика боптуурастырып норуот олобун холбоурдарынан хоруйлааһыны оңорбута. Сага суруйааччыларылтан биир бастакынан оччолордоогу государственнай система сыысхаларын кириитиктээһин уонна цивилизованнай, сайдыылаах дойдунулар государственнай системаларыгар сөмө өйүнэн өтөн кириин чабылхай холбоурун көрдөрбүтэ диэтих бабарабын. Далан «Дьылдам мизэн» диэн кинигэтинэн саха норуотун көмүскээһин адыс сага эйгэтин тэрийиин суолун-иһин аһаргы дууһулута. Ити А.Е. Кулаковский «Интеллигенцияга суругун» кэнииттэн норуот политической дьылбатын туһунан сага таһымтан анааран көрүү этэ. Далан сагабыла уонна өйүн күүһэ, дьыгар, ситинизэхэ сытара. Бэйэтэ даҕаны бу кинигэтигэр улахан султанна биэрэрэ уонна английскай тылга тылгастастан тахсан, сайдыылаах норуоттарга тийиһин олус дьин баара.

Далан, кырдыга дабын, сакэ норулун дьылбатын, олобун дьаһабын, интэриэһин араас исторической кэмнэр сэнэдиһэн ааспыт кэрдийистэриттэн билэ-көрө, өйдүү-саныы сатаһын эпопеятын арыыйбыт уонна ону арыыйыны чаччы-бааччы интэриэһит-сабаллабыт, көрдөрбүт киһикээн буолар. Биһиги үгүспүт сэрэйэ да быһан билбэт-өйдөөбөт этэйбит. Тыгын Дархан саҕамаабы олох-дьаһах, быһыы-майгы хайдаһын-тугун түһүөн. Бал ону саха бастыг критик-гэ Егор Петрович Шестаков – Эрчимэн 1986 сыллааҕы «Чолбон» сурунаал 4-с нүөмэритэр биирбит интервьютүгэр: «...Мин ыраах тэнийбэккэ эттэхпинэ, «Чолбонго» 1986 сылтан үлэлимин, ол онтон бэттэх кирибит айымньылары эттэхпинэ, улахан айымньылар-тан дьолууннаахтара, биллэн турар, Далан «Тыгын Дархан» диэн романа буолар. Биһиги нуучалар кэлэксэртэрин иннинэздэи кэммитин ол хайдах буолуон сөбүн түһүөн, очо үчүгэй собустук өйдөөн санаан, маннык сөүрө буолар диэн, өйдөөн көрбөт этим. Манныах Далан архивка үлэлэни сылдьан түөх да баһам фольклорнай матырыйаалы ырыппытын, аахпытан мин бэлиэтээн эттэхпин баҕара-бын, реалист-суруйааччы уонна историк быһыытынан уһааран, бу билингги аёбааччыга тинээр гына суруйан биһиэксэ биирдэ. Айымньы сабыдыала да улахан буолла. Бал улуус аатын кытта ула-рыттылар – Хаҥалас диэн. Итин миң сүрдээх улахан ситиһин дин саһыбын. Манна гостиница ааттэнна. Бу сөп. Биһиги норуоттут номох оҥостубут кыһитин түһүөн түөх эмэ бэлэм баар буолуохта-ах? – диэн эппитэ. Ити критик Эрчимэн суруйааччы Далан түһүөн

тигэх сэтгэвчээр эг.

«Тыгын Дархан»-дизн романинан саха норуотун урукку өтүгүр биллибэтэх, астыбэтэх историческай балаһатын арыыйыта уонна олохтук-историябыт өбүллүүлэх кэмигэр тирэх буолар госу-
дственной өй-санаа хайысхатыгар аҕалыта, ааспыт историяны сагалатан сыаналыырбытыгар кыауу бэрэбэйт. Ити кини суруйааччы, историк быһыытынан сүткэн улахан суолталаах ситиһимэт этэ.
Тыгын саҕанаабы олох баара, тухс кыһалҕаабы, Тыгын кыайба-
таҕа-холотоҕо болчу тухтар этилэрэй, тухтан ол сүдү киһи сана-
аргылар, тухс баҕалааҕай дикт өйдөбүлгэ билимниги ааҕааччыны
лапта чыһаһылыта.

Сорохтор Тыганы Лөгөй Тойонго утары туурса сатыллар. Итгнн бэйэм эрө ылыммаппын. Тыгын – бэйэтин кэмин кийитэ. Ситиспитэ да, ситислэтэ да элбэх. Лөгөй Тойон сага кэм-карди – нуучалар кэлиилэрин кэминээри юли. Кини бэйэтин кэмин историческай кардабулун бэрт үчүгэйдик, кээкиллээхтик толорбута. Кини дыйыта Тыгын Тойонтон салгыс госуларственноһы үөскэтэ, сака норуотун нуучка норуотугар чууһатыы болтуруоһун быһаарсыбата историческай утумнаах өй-санаа салҕанытын курдук көстүөктээх дии саныбын. Личность личноһы ситэрэр. Оһон бу икки сүдү дьоннор бэйэлэрин кэминэрин кыһан кыһалбатыттан төлө көтөргө дьулуспут историческай личностар дии саныбын. Иккизин сака норуотугар тангинэн үтүөлээхтэр-өһөлөөхтөр. Итгинник өйдүүргө Далан «Тыгын Дархан» дьин романа бары өттүнэн тирээки бизээр.

Василий Семенович Яковлев — Далан 70 сааһым туолуон олус дигэн бабарара. Ол туһунан аһаастык этэр даҕаны. Бу кэра-бэлиэ даататтар тийбэкэс хаалаахтаабыта. Кини тоҕо эрэ публицистическай ыстатыйаларын кинигэтэин таһааран олобун бу бэлиэ түгэни көрсүөн багарбыта. Кинигэтэин 265-с страницатыгар дээрэ рукопиһынан бөлөһүнээбитэ. Онтон салгыы литературовед Дора Егорова Василийева уонна мин кини тилэх интервьютун, кэлэҥҥи ыстатыйаларын эбон бизирбиппит. «Олохтут кырдыга» дигэн Далан публицистическай ыстатыйаларын, этимэлэрин, туруорууларын толору хомуурунньуга кини бу күн сиригэр суох буолбутун үлүс сылыгар баччаэттэнэн тахсыбыта.

Нурог Далани суоктаабыт-ахтыбыт быһыылааба, «Олохпут кырдыга» диин кинигэти ыйы кыыбат кэм иһигэр маҕаһынтан сулутта, ити курдук дөбөнүк тарҕамыта. Ити — 1999 сылааха. Саха норуота ылыктаах санаалаах публицист-историк суруйааччытын истинник санааһын биир көстүтэ ити этэ.

Аарзачыга, түгэн көстүбүтүгөн, элпин...! кэмгэ жини аатын-суулун үйөтүгүгэ туох оңотулуубутун билгиллэнэрим. Далан дыз кэргэн дыно үбүлзөһиннэринэн «Далан» дигэн актыы киингэтин хомуйан, онгортон таһаардыбыт. «Бичи» Национальнай киингэ кыһатын салаатата бу суду киинбит үбүлүйүн көрсө хайа айымнытын таһаарызоо сөбүтү дигэн ыйыппытыгар «Дымкы сазы» дикэбитим. Ол киингэ «Уран тыл маастардара» дигэн серияга табыста. Василий Семенович Яковлев – Далан тулунан аналгас чинчийимни Д.Е. Васильева онтордо, «Далан» дигэн монографияны бэчэттэттэ, ол өссө ыккыстээн тахсыах курдук буолла. Үбүлүйүн көрсө «Дылдам мизэ» дигэн киингэтэ нууччалыы А. Шапошникова тылбааһынан күн сирин көрөн эрэр. Ону таһынан СР Правительствотын дыаһалынан хас да томпасх литературнай айымнылары киингэлэрэ сыйыа-баайа тахсыахтара дигэн буолар. Ити барыта Даланы норуот ыс сүрэдигитэн ылынар, киини өйүтэр-санаттыгар, киини олохун холобуругар наадыылытын көстүүтүнэн буолар.

Бэрт кылгастык Далан тулунан санааларбыттан билиһиннэр-
дэхтүгү итинниктэр.

С.А. ПОПОВ – Сэмэн Тумат,
СР П.А. Ойуунускай аатынан Государственной
биризмнэйэтин лауреата.

Психолог муннуга

Агадасгаанын — бу ангардас
наардаадын эрз буолбакка,
орубуйада олус буортулаах
ингнээк эмоциональнай охсуу.
Бирдирки киһи кимтэн эми
агадасгаанына улахан стресс
лар, онтон сылтаан киһи орга-
низмыгар араас биохимическай
процессуулар тахсаллар: хаанын
аттаагына үрдүүр, гормональ-
най процесстар катталаллар.
Стресс диил күүрүү, ыгыллыы,
агааһын биер көрүгэ. Онон
стресс тахсарга сүрүн ньыма-
ан күүлү өлүүлү буолар. Ону
адактынна сөбүгү? Агадас-
галлыт килгилэн бырастыы ты-
ан дуу? Мин бырастыы ты-
аным кимизэ ордук туһалаабы?
Агадасгабыт килгизэ дуу эбэ-
тэбэйбэр дуу? Биллэн турар,
эбэбэитигэр. Того диэтэххэ,
наараагы килгэн агадасгаа-
бын түһүлэн букатын умнуон
ов, оттон эн үйгөн-сааһың туха-
и өлүүгүн.

Тангара үөрзээр: "Ангар
одарсар буустардахына, ик
исюм тогтуйан бизэр", — дийн

АТАҒАСТАНЫ СТРЕНИТТЭН ХАЙДАХ ТАХСЫАХХА СӨБҮЙ?

этиг баар. Ону баара бичиги ол
атагастабылбытын өссө ди-
рингээн, доруубуйабытыгар
улахан буртуну огостор зби-
лит. , Оттон атагасталпыт
кнйигин агардас санаан
кууфунан да бырастыы гыннаха,
ингэн хаалбыт ыарыынтан
өпүлүөхүн сеп. Маны кытта си-
бээстах биир холобуру
көрүөдэйинг:

Татьяна ор суллар устала-
рыгар астмаан малдара.
Түүнүм сөтөлө бэргээн кэлэрэ,
бу ыарыттан хайдах быыһаны-
ан сагаан санаабит, итэргайбэт
буолбута. Ол биризмэбэ биридэ
түбөлгөн бырастым гынарга
аналлаах психологической семи-
нарга сылдьыбыта, онно олорон
оёо эрдэбинээбүтүн саныы
түспүтэ — кыра сылдьан
сөтүөлүрүткөн олус куттанара.
Биридэ киниттэн арыйах сил
аба убайынымын муоста устун
үрөйү туораан испиттэр. Убайа
булган харбыырга үөрөтөөри
муостаттан сууллары анныан
түһэрбит. Алталар кыас

Билигин, бэйэ-бэйгэ кинилин сыһыан мөлтөөбүт кэмигэр, бэйгэр эрэлиг улахан суолталаах сүрүү күүнүнэн буолар. Хомойуох иһин, олохлут биһиэхэ араас мэхэйдэри бэлэмниир, күн айы ыраакаттары көрсөбүт. Олох араас балаһыанньаларыттан бэйгэр буортуну ыл-бат гына хайдах көмүскөннэххэ себуй, бэйэ-бэйгэ сыһыан истиг, ыраас буоларын хайдах ситиһинэххэ себуй? Маныаха бидиги улуустул психологтара көмөбү илиилэрин ууналлар. Бу нүмэртэн сагаласан биһиги хаһыалпыттар "Психолог минута" дигэн рубрикага кинилэр профессиональной субэлэрэ бачээттэннэхтэрэ.

сүрдээрын кутгамыг, тымны ууга тимиризчэ буолубут, уласан шок илбыт. Ол курдук, быачыгнар эмискэ күүрүүтүн сытаан астма үөскэбиг. Семинарга ытыллыбыт эриилли кэмгэр Татьяна сетеле бергэзбиг, хата, эмэ чугас буолан быһаммыт. Татьяна байэте да билбег, ол гынан баран өйүтэр-санаатытар хатаан, иддэ сылдымбыт атабастыбылыттан санаа күүтүнэн босхоломмут. Ол кэнниттэн икки нэдиэлэ буолан баран астманын марыта букатын сүтэн хаамбыт.

Күннээгүй олохдоо ийли ожа. Ону тэнгэ өсөө бийр олус

кедүүстээк ньыма бээр: ирээс кумаары минин ылын уонна ортотунан агардаан. Бастакытыгар кылырбыт санаабытын барытын того тэбээн суруйун, иккинигэр ити суруйбут санаабыт тухтан салтаан тахсыбытын суруйун. Кумаарыга суруйуу олус туһалаабын туһунан психологтар бэлэстииллэр.

Аны туран, маньык эмиз тах-
сын сеп: ата-дастазыт киһиги
бэйэбүттэн кэлэн бырастыы гы-
наргар хөрдөхөр. Эн төбөбү
өрө туттан туран: "Бырастыы гы-
набын!" – диин сөбүлөһөбүн. Ол
гынан баран, сарсынгы күнүгэр
ол киһигин көрүстүөхкө абаар-
таар, санааг сии-биир ааспах
буолар, сии-биир иккэр киһигин
үлөсбүн. Тоғо оннук буоларый?

Иннэни этилийбитин күүрдүк, атабаастаммы киһи олус күүстээх энергетическэй оксууну ылар, дууһатыгар оспот баас, уордайыы, бэйэни аһынар санаа үөскүүр уонна атабаастабыт киһини абааһы көрүүтү кубуллуйар. Атыннык эттэххэ, ордук тугу-

нан хоргутарый? Дуушатынган уонна сүрөбүһүнэн, Оттон дьон үксүгэр дуушаларынан буолбакка, толкуй, табе кематүһүн бырастыгына сатыллар. Биллэн турар, ол табыллыбат.

Тангараба сүүгүйрэр киһи
Тангара көмөтүнэн үгээн-сүктэн
туран аһарынаан сөп. Сорох
киһи ытаан-сонгоон биэрдэҕинэ
чэпчиир. Эбэтэр манньык психо-
логическай өттүнэн хомунуу (на-
строй)көмөлөөх буолуо: себүлэ-
эбит сиргитигэр олорунг, эбэтэр
сытык, харахытын симиин,
күүсүтүн өһүлүг. Тусотан хор-
гуллукутун санаан уонна
дуулаадыттан илдьэ сылды-
ыбыт атаҕастабылгытын тууран
ылан бырабаргытын өйгүтүгэр
онгортон көрүң. Ол кэннэ аһыҥи
экиитигэр-хааһыгытыгар чабыл-
хай сырдык уот сыдыаһарын са-
нааг. Дуулаабы ырааһырдаҕына
олус чэпчиэксит, көтүүх са-
наабыт кэллэ.

А.И.ЯКОВЛЕВА,
ПСИХОЛОГ

Афанасий Кирикович Одылуун нийлмэлгэр дьадагы кэрэгтнэ төрөөбүтэ. Аута кыра эрдэтинэ олон, агардас мистигэр икки балтыларынн бэрт кыһалдалаахтык үөскэбитэ. Одылуун начальнай охсулатын бүтэрэн 1945 с. Чурапчыгаагу педучилищеза үөрэнэ кирибигэ. Оннолорго педучилищеза военнугуун фронтоник, орденнаах офицер М.Г.Белова үлэтириэ. Кини дэгиттэр спортсмен, бэргэн ытааччы, гимнаст этэ. Үөрөнүгүт оҕолоро чөлүкк атлетикага, илин-атах ооннуууларыгар, волейболга, хайыһарга оройуон чизинн камыскуллара. 1945, 1946 сыларга хайыһарга тьа сырин спортсменнарын күрөктэниилэригэр үөрэнсэччилэре К.Пермяков, П.Староспин, А.Шадрин, М.Рахлеева, Т.Синьва бастааннар, Чурапчы аатын аатталытара. Бэйэтин кыанар, сымса-сылбырба уолу Афанасийи мизэ спортка уулуйан, дэгиттэр спортсмен тьаа нитэн таһаарыта. 1948 с. үчүлүккэ курстарынан күрөктэниилэригэр кытыбыт көрүнүктүгэр барытыгар бастаан, курсун бастакы мистэре таһаарбытын сөүлөн биирге үөрэммит таһаарыһа З.А.Кузьмин кэлсипэр буолара. Бу сый республикага киирэн 800 м бастакы мистэ буолубута, 1500 м үөрэнсэччилэре рекорд олохтообута хас да сүл түлсүрүлүбэки турбута.Олох кыһалгата кыһаруан, ийэтин, балтыларын иттириэ иккис күрүстэн уурайан Одылуунга тахсыбыта. Онно үлэли сирыттарына спортсменет председатели И.Х.Варламов доробуостала мяттөн, комсомол райкомун секретара И.П.Басильев рекомендациянан инструкторынан кыылыбыта. Онтон 1951 с. Варламов уурайан, бэйэтин онугар Афанасий Кириковичи председателинан хасаларыта.

1953 с. Майда булбут "Колхозник" ДСО хурк-
танитигэр И.Окозидников, Е.Боякин, И.Дилчов-
ский, М.Дилчовский, З.Жукина, Е.Манастырев,
Н.Павлова кыттыбытар. Ити сайынгар бу
общество спартакиадагыр кини тэрийэн киллэрит
хамандага ситилингололук кыттыбта. Врен М.Бо-
якин үрдүкү көтүгү, харбашыкка, үчүгүн бы-
рагыга чемпионнабыта. Медик М.Мораликина
сүрүлүүгө призерабыта. Училище үрэнсөчил-
лэ И.Закхар 100 м төрдүс булга, Л.Прокопьева
(Попова) мэлэйдүс 110 м сүрүгү рекорд олокто-
буга. Халсадайга В.Смирников Р.Петухов кэннитэн
лолук булга. Үчүгү тэрэининиз сайлаачы бу-
ларын А.К.Софронов республика физкультура
комитета Москва Ленин орденига Кини физкуль-
турнй институт сайлар кадрды бэлэмнир
үрдүк мустарыгар үрөсө ыппыта. Кини манна

Чурагчы оройуонугар физкультура уонна спорт сайдымтыгар, оройуон республикага бастыггар ахсааннарыгар киириитигэр 20 сыл бары дыбурун, билиитин-көрүүтүн бизэс туран кыһамныылаахтык бииртэн-биир сага көрүгизэри сайыннаран "Спортивной Чурагчы" диэн ааттаппыт үтүөкэннээх салайааччы, тэрийээччи А.К.СОФОНОВ баара буоллар 75 саалын тгүлүө аты.

1954-1955 он, үргэжигэн хэлэн 1955-1957 он, республикада "Урожай" ДСО председателин солбуйгаччын үйлдэлзэбэ. Афанасий Кирикович үргэжигэн үйлдэлзэбэ. Дэлүүсүсэйга үлэллэр кэмнэригэр оройуонига спорд сайдмүйга дэлүүс мөлтүүс сүлдэбэбэ. Ол курдук, оройуон 1956 с. Саха АССР нэрүттэрүн I спорд тахиадүлгүр 22-с, 1957 с. ыччат фестивалыгэр 16-миэстэ булулталзэбэ. Төрөбүт оройуона спорд алгара хаалгыгчтан спордү саймүүннэргэр үтүө саналан салгыйтаран, Афанасий Кирикович Чуралчыг тахсан үлэллэргэ бэлэдримүйга. Дүгүтсүрү үсүүтүлүм табылмүйгаб дүгн кэрдөхөн 1957 с. атырдык айыгэр Чуралчыга спордсөөт председателин үлэлтин садалзэбэ. Ыччат бийлэбэлиин ылыгэр үрүктээк салгыйгаччыны оройуон үрүлүкэ кэрсүбүтэ. Кини саналын, эримнээхтик үлэлзэбэбэ.

Көнгүл туусу сайдыгыгар Афанасий Кирикович ураты болсомотун уурбута. Д.П.Корюхинын Бийлүүнүн-саннаан, хара майгайгытан иреэди көрөүлзэббиттэр. Алтынын сангалар көнгүл туустуга оройлун бастакы чөмчнэтэ 4 күн устата үрдүт айымнаахтык барбыга. Тустааччылар теңе да төлнө, тактика өтүүнүн ситгэтэ суохтарын ийин, тустар баалаахтарынан, кыйыыга дуулуууларынан астыннаахтарынан, мччатары туустуга угулбуттара. Бу күрөктэйиңгэ дьобурдаах туустууктар бааларыттан саннаалара көтөрүлзөн, Афанасий Кирикович Дмитрий Петровичтын сүбэлээн ыаллы Мөңг-Хангалас, Тээтэ оройуонунарын туустууктарыныгыран алтынын 30-31 күнөригэр үс оройлун табарыстын көрсүлүтүрүн, арааһа, республикага бастакынан тэрийбиттэр. Мөңгө Чүрөлүн 14 очко-лаах бастакы, Тээтэ нөкүс, Мөңг-Хангалас үлүс буолбуттара. Мөңгөн салгыы аны сатынын 5 күнүгэр хас да чөмчлөннээх "Динамо" общество хаммадантын, ахсынын ай бүтүгү күннэригэр университет хаммадантын ытыран табарыстын көрсүлүтүрүн тэрийбилэ. Мөңгө мөңнүк түбэлтэ буолан турар "Динамо" ыраакан ыйаалыннаах бөгөөтө, республика чемпиона Г.Семеников ыйаалынныгар Чураччытан туустуук суах буолбутугар Афанасий Кирикович "Колхоз председатели Тосиэн Тимофей сабулани дуо?" – дириин истэн туран райсовет исполкому председатели, кэлиин Министрдар Советтары Председатели буолбут С.А.Иванов: "Мин тустаабын" – дүзүн ыйаалыннан көрүбүз да , 86 кг тийбээк туустубатабы. Афанасий Кирикович ол күрдүк саалайынаады эмиэ спорда кылууп дьомуктаака

Саха сирийн нүүртутгарын II спартакиадатын 1958 сыл бас айыгар ыштар тулунан Министрдэр Совет-тарын урвара сэлэнийн айта тахсыбыта. Манча со-суол тенниһи, фестивазие, ытыы, велосипед, мо-суо, спортивнай хаамыы курдук спорт сага-күртүгүгэр эбии кирээн, курактэниин барыта 17 күртүгүгэ ытыллылар байаарыллыбыта. Бу урвара тахсыбытынан сибээстээн, оройуон салаалатын кыт-та субалогон, оройуон актив, тарматтар салайан-чылар, комсомол райком, культура огдела кыт-тыллах конференция буолубта. Ононорго райком бастаыи секретаре С.Н.Ноговицын, райсовет испол-комун председатели С.А.Иванов курдук спорт ыча-ты эл-хан өттүнөн сайын-арыыга суолатын өйдүүр, өйүүр салайааччылар бааллара.

1958 с. айрынны 31 күнүгэр 50-тан тахса кыра-

адистах тынмынга икки аһарас таһарас массовына-
ларынан сазыммака, остуол тенийимиз, мас тар-
дыһытыгар, күгүл түстүүга, халсарайга, волейбол-
га күрөктэ 50-ча килжээтэ Чурапчы хамандата
Дьукускайга айаннабыта. Куоракка түн ДОСААФ
куллубугар туох да үтүйдэр таһаһа суох, хайда
таһныбылпыттарын муостара убаан туран 1958 сыл-
лах Саҥа Дьылы күрсүбүттээбит. Афанасий Кири-
кович хайдах бачча элбэк жигини тыллартыгар килэ-
рэн, төһө эмэ саастаах ийэлэри, аҕалары сылаас
дывэлэриттэн саңа салы көрөөр быраалһынныгы-
кэргэттэрин, оҕолорун, таһарыстарын кытта ылар-
тан аккаастатан оройуон чилим көмүскү баралла-
рын ситиспитин сабабын. Сарсыҥгы күнгүр Саҥа
Дьыллаады харыйаны хомуйбуттарын кэнне 16 №-
дэх базовой оскуолага олорон күрөктэспиппит.
Бастаан "Динамо" общешколу сазыммака, күгүл
түстүүга, халсарайга, теннискэ, волейболга кыйыы,
мас тардыһытыгар кыйтары буолубта. Волей-
болга кыйтарбылпытгар Афанасий Кирыкович:
"Спортка" павильонуттан 16-с оскуолага хайдах кэл-
биппин билбэт буолуохтор диэри кыйыйдым", – дии-
сэ сэмэлээбиптин кэннэ сарсыҥгы күнгүр тыа
хаһаыстыбатын техникумуна бары көрүмнэргэ
кыйан үөрдүбүппүт. Онтон нөгү күнгүр Покров-
сайга тахсабыт. Икки күн күрөктэһөн волейболга,
сазыммака, остуол тенийимиз, күгүл түстүүга
кыйабылпыт, оттон халсарайга, мас тардыһытыгар
кыйтарбылпыт.

1960 с. Саха АССР III спартакиадагыгар Чурапчы бастагы миэстэ буолбута. 14 көрүнгүз кыттан, Афанасьев Кириковсич сатабыллаахтык хамсаандан сүүмүрдээн, республикага сэттэ кубок ооньоммутуттан бизилин – көгүл тустуга, нуучча лаптагыгар, остуол тенниһигэр, национальной көрүннэргэ, ат спордугар ылар чыстасымиппэт. Хапсагайга бастагы, түөрт көрүнгүз икис, үс көрүнгүз үһүс миэстэлэри ылбытыт. Н.Пудов, Н.Давыдов, М.Слепцов хапсагайга чемпионнабыттара, И.Гуляев, А.Павлов үһүс буолбуттар.Көгүл тустуга мин, Н.Соловьев чемпионнабытыт, В.Шадрин икис, П.Христов, Ф.Зверстов үһүс буолтара. Остуол тенниһигэр П.Ожешникова, С.Дроздов, К.Ожешникова, Л.Попова чемпионнабыттара. Ат спордугар И.С.Свинобоев баайыт аттара бастааннар кубогы ылбыттара. Е.Феофанов 5000 м икис, 1500 м үһүс буолбута. Афанасьев Кириковсич үлэһэбит кэмизгэр Чурапчы оройуона Саха сирин спартакиадаларыгар, тыа сирин ооньмууларыгар Манчаары Балһайа бириийигэр ситиһиилэрэ манчыктар: 1958, 1959, 1960, 1962, 1966 сылларга бастагы миэстэлэр, 1967 с. икис, 1968 с. үһүс уонна 1970, 1971 сылларга эмиэ бастагы миэстэлэр.

1964 с. Чурагчл саймэлэнэтэгэр сага спортзал ажилзата түстүтэ. Бу улахан быразһынньх этг Комсомол райкомун секретара И.С.Кузьмин, А.К.Софроню кабулзэһинээрчин Кыһыл Эмэйялах оркестрдах ити акылааты түһарил булан турар. Спортзалы туугу участагил биригээртэ үөннэ ороймоос кизн туттар, дагиттар спортсмена А.Собакин биригээдэтэ тутаннар 1971 с. улзаг киллэрбитэрэ. 1970 с. агырдах ийин 9 күнгээр Бүтүн Союзтаары Физкультурынх күнүнэн шибээсээн "Урожай" обществэ оройуоннаабы советтин председателигэр спортивной үлэни сайландарьга 20-и сүл энгилис сүмх халарбигт, илс реллер, торийер дасмачы би-

арбит А.К. Софронова Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Үлгээтинэн "Саха АССР культуратын үтүөлүк үлэһитин" Бочуоттаах аата илгирдүүбүтү уонна Саха АССР Верховнай Советын Президиума Бочуотуну грамотанан наараадалабыта. Бүтүтүспүтү спорт үлэһиттэриттан республикаҕа бастаан наараада этэ.

1971 сылтан Афанасий Кирикович Манчаары Баһылай бириимигэр чыстээзтик кыттар иннигэ бөлөмнэни улазлары ыһпыттыкан барбыта. Чурапк оройуона инники күөҥү тахсарыгар алба кыһамнытын, сиратын-сылбатын, тэриэч дойдурун ууран олохун титэх күнүзүгэр дири харыстаммакка тахсыылазтык улаззобита. Ол күмүгэр чурапый кыайыны ситигээн бастагы миэстэни ылбытыт. Бу спартакиадада хонуга аарылла сылдьан балыһаппатан көңүлүлээн тахсан биэргэ сылдыһа кыттыбылтытан олус үөрбүт, барыбытын кыайымын эбэрдэлзобитэ, махтамыта. Бу бүтэһик сылдыһа буоларын биллэр даҕаны, санатан хаамсалпата. Күрөхтэһинин үөрүүлээхтик сабыга күбөгү бэйэтэ тахсан ыларыгар көрдөспүлүгүр маһынай экаас таан баран сөбүлэспитэ. Бөйүгүн кытта 20-тан тахса салы сыл оройуон чөйгөн көмүсзобит. Чурапк сүлүр суолугар иннин биэрбэтэх, Манчаары Баһылай бириимик 5 кыһыл көмүс, 2 уруг көмүс медаллардаах дойдорун И.Е.Захаровы уонна миһигин кэлсэйдэйтэ 2 кыһыл көмүс, икхи үрүг көмүс медаллардаах спортсмен дээн, икхи өтүгүр устан, арыалатан туран ылбыта. Бу киһи олохун титэх түгээнэ-рү элбээр. Бу кэнниттан балаһам мыйы 19 күнүгэр сыдак тыһаа бастыбыта.

Чуулалч оройгоног республикаба, Союзка, Россияда, аан дайду таһымыггар спорка ситийингизэрин тахсарыггар сүрүн олугу уурбут бастын тэрийлэгчн, сатайагчы А.К.Софронов аата кэнниикүмнэргэ умнуута хаалаары гынна дигн этиэххэ наада. Олох төһө да уларыйбатын иһин, оройгоноугар үтүбү снорбут, олоһун тийэх күннэригэр дүрүи үтүбү суубастахтык, бөрүмиллэхтик үлэһэбит киһибит үтүбү аата умнуулар сатаммат, кэлэр көлүөнэ ыччак, спортсмен дьоммут киһи түһүнөн биллэхтэхтэр. Ол иһин улуус салаалтаа Афанасий Кирикович үбүлүлүгүлүк сүүлгэр улуус таһымнаах комиссияны тэрийэн туһааннаах үлэһи, дьаһаллары утатылгыкка быһаарынан ыытарга эрэйиллэр. Ол буолуота А.К.Софронов үтүбү аатыгар сүтүрүйүү, аатын үйгүтүтү. Чуулалч салкыныаһын киһибит кинигэр киһи аатын сүтэр эргэ спортивнай саала бөөр. Бу саала дьыл-хонук, уу-хаар дайылылархтан муостата, уота-куёһа, тас көсүтүгэ улаһынан эмсэһэлэтилэр. Ошон бу болго сылта спорвалы ерөмүөннэрингэ быһагы дьаһаллар ыһыллалара наада. Бу дьэ биллгин уорак управлениегын балансыгар турар. Ол гынан баран, бу үлэһэр биир управление ыһагы таһынан буолаллар. Ошон салаалта өтүтүтэн хаһайыстыбанын тэрийтэлэри, бийрүмүлгүн спонсордари, общественноһы көмөлөһүнэриэххэ наада буолуо да буолуо.

Афанасий Кирикович олон ааспыт кылга олоор 17 савтааар 1941–1945 оо. улаһиһа "Улаһа килбиһин иһи", "Килбиһиһээк улаһин иһи" В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыллы билиһтээ" медалларынан наһараадалаһыта, ССРС физическэй култураһа тугуһа, РСФСР "Урхай" ДСО-тун Бочуоттаах чилиһи, Саха АССР културатын үтүөлээк улаһиһа буолары ситиһилгэ. Саха АССР Верхней Советын Президиумун Бочуотунай грамоталарын иһыта. Оройун Советын, сельсовет депутаттарынан, сельсовет исполкомун председателин собулааччынан уһунуһ ситиһилиһастик улаһээбитэ. Уһуһа уаһы үтүөлээк-аһеһеһ килиһит А.К.Софронов үтүе аата үмүллуһагытар, үһүр ыччакка кээтэ кээһиһ, үтүе хоһобур буоларыгар баһарыһын.

Сидор ПОПОВ,
"Урожай" ДСО Бочуоттаах чилиэнэ.

Хавартыскаба: А.К.Софронов дымз кэргэнимини

● **Учууталларга, төрөлпүүттэргэ сүбэ**

**В.Н. ЗАЙЦЕВ ТҮМҮКТЭЭНИНЭ УОННА
КИНИ ТУГУ СҮБЭЛИИРЭ**

Удусер үгүс учуталартан үзөндөйдөргө тийиз айар таланнаах аймактартан төрүттээх Всеволод Николаевич Зайцев XX үй 80-с сылгарын бүтүүлэригэр дыйдыта уварыириигэ хаалым тахсыбыа ыр содуллэммитын ийер. Ол содулар 40 сурун төрүттээрэ бүөс-бүтүннүүлэрэ азбуын түгэнитан тулуустастар. "Этот фактор номер один – скорость чтения",— дияр уонна ол этиитин олус ылыннарылаахтык кизилкин зоригтен бизиргэтэр: ойо сайдымта, илтилимиз, майгыга-ситилига, опохто-экономикага туһаны апарар дьоскура сайдымта, идеянай-политическаяй (патриотическай — Р. С.) өйө-сансаата — бүтүннүүтэ киһи төһө элбэги аарарытан, ону төһө өйдүүртүтэ, санаан туттар дьосрууттан тутулуктаах. Элбэги аахпыт киһи элбэги билэр, сайдымылаах буоларын истогия бизиргэтэр.

Алын кылбастары бүтэрэл
обону үүнүтүбэ 80-90 арз тылы
азарга үөрөтүн, оро сайдыытын
үөрөдиритин системата байэтэ
атааста. Дойду үрдүнүн сааста-
рын ситэ илик оболор буруйу
сигорунулоо дэлэйдэ. Үсү

тубуктаах ырыты кэмнэттэ В.Н.Зайцев алын кылаастаах бүтэрэр үөрөнччөн үксэ мүнүттэзэ холкутук ("вполне") кырат 120 тыла аабыгарын себун (инже 120 слов в минуту) опти-мальной – септөө түргэн диэ-сийдүүлү олохтоо. Азырбыт на-ватор А.В.Сухомлинский турга-аабы диэн мүнүттэзэ 150-300 тыл буолуохтаах диэбитин сана-тар.

В.Н.Зайцев ағыс субларингеальдык бойын өйдүрбүнэн тиздэргэ холбонон:

1. Эрчэйэр-үсөтөр дьэрэ тар үйүнүк талкыллаллар туһалаабат. Ол иһин тохтоото сыһыта түбэ-түбэ, субу-субу ("большой частотой...") өбүрү сурууда тэттик гына өлүтүөн, субу-субу халытан толорторукка бийлээк аныгы, кыра орто үсөтө тээк сааа чалларын ийэлэрэ өлөлөрө бу субаны туттан оһон дьэбэ ахтарынын харыстан салгыппат гына, ордук кыра кылгаас өбүтүн сэнээрөн, сыһыта сыһытэ захтарыаха, кэлэстэриэхэ. Ону үтүмүс иннинэ халылары дьэбэ үтэс оһоһука.
2. Кыһааска оһолору бэрим...

рын истэригэр тэнгэ ахтарым
("жүжөхшөө члөгнө") – А.В.Су-
хомлинский Павлыш орто оскула-
паларыг тутуубт аарыгга үрөтү-
рэр ньыматын сүүрч элемент.
Л.Н.Толстой дыматзэби оскула-
палыг туттара үйү. Саха АССР ос-
кулапаларын үтүөлүк үнүтала
Я.Г.Павлов эмиз таптаан туттара,
"Хорундан ахтарым" димир.

3. Уруок ахсын 5 мүнүтэлээх
ахтарым – Монголия үнүтталары
рын опыты. Бирикээх саха уонна ну-
чуна тылларын уруоктарын тут-
туохка сеп. Эмиз окулору барыла-
рык истэригэр ("хорундан") ахта-
рыы. Бу бириксэн сүүмүгэ ба-
лыскан кыабы биздэр. Эчилли
бирикээгэ талаа оро баарый да,
соччонон мээтара.

4. Биллэр-сестэр үчүгэй түмүг угуулах иккинчи ааууы биз-
зар. Ол кырдыгы олох исторяты-
гар киирбиге элбик. Биллргы ос-
куолаларга, урдук үеркээ, дүөл-
най оскуолаларга, итэргэл бары
системаларыгар кизлэгини
тангара үчүү үгээз бара. Ол
үгээс тууга үергизини даастан-
на. Күнүзгү түбүк-сидык малы-
ыппаны ааууунан түмүктүгөр –
ордух өйгөйлөрү хаалалар. Кили

Г.П.Башарин ахтышта баар: "Кизгэ утуурум иннинэ аахпытум айбер сазылынан хаалбыт буолара...",- диир. "Көмүгүм ситтыгым аныгыар уура сылдьан аах",- диир субэпирин үгэс баара. Оҕо утуурум иннинэ аахпыт хохосун айгыра оддук тутар.

5. Кюфэ ахтарымы үгэнэ Улы-
яновтарга баарын, ол олус
туһалаарын саастаах өттүбүт бары
билэбит. Ону эргитэргэ билигин
күмө, дэс кэллэ. Оннук кыра
оқоллох мал дасын кыах баар.

6. Ошоро барытыгар ча-
бырдакты турганник ахтарын:
30 секундга оро билэр тексин
бирден хатылтарарын. Онтон хаты-
лаан бытаннык, чуолкайдык
сагалардан ахтарын ифон салгыы
сага билбэт тексин ахтарынын.
Мана оро билэр текситтан сал-
гыны сага текси ааран барар. Ба-
стан этин сорботун да бууллун.
Тумук нааизантан биллэр

7. Оро бэйгэтэ ажилгын "мэдрэйдийн" үүрэнэригэр итгэбайнэ; хэс: ихинс-үлүс кылсаастага уруус бүтүтэ 3-4 мүнүүтэн биэрэлээ. Биир мүнүүтэга оро ботугураан бабан бабан, төлө тыла ажилгын бэйгэтэ днөөннйгэр бэлэгтэнэр. Үшын ахсаанн, уруукуттан хас тылаанн эбиллибигин бэйгэтэ этэр. Кыда да эбиллигга учутал мэрэр, оро сангаанн көгөйр, хай-ын, салгыс субалинр.

3. Профессор И.Т.Федоренко
ийбит, көрдөрөн баран суруттар
ар диктаннара 950 көрбүтүн туза

өйдүү, суруйа үөрэнэргизгэ кемелелер аналлахтар.Биирдин тэ аталгы этилелгэн булукбатин ахсана, көрдөр сөүмүдүн ийиллыбыт 18 текстэргэн турар.Обо көрбүтүн тута аба, өйдүү (өмүгэр туга) үөрэннэ дикан орто тукан үстүү туга хатылаан суруттарыллар. Барыта 54 төгүл. Биир текси суруттарыга 5-тэн 8 мүнүттөбө дикан бириэмэ барар. Бу диктаннар икки ай кезингэ ытыллылалар. Токтополюк күн айсын суруттарыаха наада. Омокүрүсө обо көрбүтүн тута өлүгүз тулар диксоруа (оперативная память) утумнаахтык эрчиллээ. Токто токтоло суруйуу туһалзабат, үмүндарар өлүгүз.

Бастаан оёо оботтон (ыалыт-тан) көрүм сэмэлэмэ. "Аныг сырыга байэн ейдүг, суруйуон", — диэхэ маада хайгадын, оёо сэмэлэтин көтөсү ээли үөскэтэрин умуууоха Этинилэри тула дуоска суруйа көрдөрөн баран 4-8 сөкүлдэ кэнниттэн сотобун. Оёолор түтү видеобүтүртүн суруйаллар. Базам суруйлуулту хахалыттын.

Россияда ээлин уонча сый-
ларга үрөстүн систематыгар рево-
люцияга тэнгэх эинин хардыы-
ны огорогго көмөлөспүт. Жайде-
субайларын саха оокууларын учу-
уталлара түөнөн эрдэстэр. О-
туулан 30-тан тахса сыйлаарыт.
Дирингэ оёо дьылгыгар иитили-
бит, оокуулар директордоары-
кэмээр үөрөмүт, билигин О-

үөрүдириттан туйгуна, кыра кыла-
астарга айымнылаахтык үлэли
олорор ыктабыллаах Алена Его-
рова Павловтан кэпсэтэн бил-
лим. Кини профессор И.Т.Федо-
ренко диктаннарын туттар,
хайдыр эбит. Айымнылаахтык
үлэтир, уруукү үөрэнэччибэр,
ыл икитигэр Алена Егоровага
махтанбын, бары үчүгэйи
бааһыбын.

Мин 53 сэл үерсүрлннгэ үлэ-
лэбтнм. Сүүнү дээрүнгэ үерсн-
гэ мэдүн хыялаларым. 1948 с.
район бириксннм талээрбтнм.
Кэлиң Үлэ Кыһыл Знамята ордон-
наах, үтүөлээк үнүгүл Яков Га-
врильевич Павловт кытта элбэстнх
субполээрбтн. Кэлиң новаторддн
опытн таргата сатаабытнм.

В.Н.Зайцев субэлэрэ билингв дэхсун сайдылгах эмгэг олус сэл түбэлэллэр. "Новое – это хорошо забытое старое" джон ос хоолоно баар. Бу этэн агарыт нымаларым урукхуттан баар олох, практика үтүе үгсгэсэр, үйлэр тухары сүлгэт мундара: буюуар.

Р. М. САВВИН,
РСФСР үзвэрлэлтийн
туйгуна, улуус Бочуотваах
гражданина, тыыл,
педагогической үлэ
категориа.

(«Народное образование»
сентябрь 1969 г. № 9 Неритган
губерния).

ПРОГРАММА ПЕРЕДАЧ ТВ С 17 МАРТА ПО 3 МАРТА

Понедельник, 17 марта		19.00 Жимы. 20.00 "Кто хочет стать миллионером?" с Максимом Галкиным. 21.00 Время. 21.35 "Последний герой-3". 22.40 Независимое расследование. 23.25 Ночное "Время". 23.50 "Фабрика звезд-2". 00.05 "На футболе" с Виктором Гусевым. 00.35 "Новый день". "Формула власти". Королева Данил. До 01.05		08.45 Сериал "Кобра. Антитеррор". Фильм 2-й - "Охота на первого". 10.40 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 11.00 ВЕСТИ. 11.20 Сериал "Туаро Агаты Кристи. Похищение королевского рубина". 12.20 "В Городе". 12.30 ВЕСТИ НЕДЕЛИ. 13.30 ВЕСТИ-МОСКВА. НЕДЕЛЯ В ГОРОДЕ. 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Что хочет женщина". 15.10 Телосериал "Трое против всех-2". 16.10 "Возвращение Нурма". Документальный фильм.		17.00 ВЕСТИ. 18.50 "Комиссар Рекс". Телосериал (Австрия-Германия). 19.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 20.00 ВЕСТИ. 20.50 "Спокойной ночи, малыши". 20.55 Сериал "Леди Мэр". 22.00 ПРЕМЬЕРА. Александр Смайленко, Ольга Ломоносова, Александр Терехов и Владимир Турников в детективном сериале "Кобра. Антитеррор". Фильм 3-й - "Комплекс вины". 23.00 ВЕСТИ-СПОРТ. 23.05 Дом "Доксон" Уилсон в		остросюжетном фильме "Пророк" (США). 1999г. 00.45 "Футбол России". Спортивная программа. До 01.11		18.50 "Движение - жизнь". Спортивная аэробика. 19.00 Место встречи на НВК "Саха". 19.45 "Айыы сыйдаа". Семин Данилов аналитическая. 20.30 "Саха сира - Якутия". Информ. программа. 20.50 Реклама. 21.00 "Играй, гармонь!" Концерт ансамбля "Частушка". Часть 1-я. 21.35 Семейное кино. "Петр I". Художественный фильм. 1-я серия. До 23.05					
Вторник, 18 марта		14.30 "Новый день". "Формула власти". Королева Данил. 15.00 Новости. 15.15 "Дикое шутки". 15.40 Тайны Голливуда в сериале "Секретный фаравер". 17.00 "Большая спирка". 18.00 Вечерние новости (с субтитрами). 18.25 "Фабрика звезд-2". 19.00 "Земля любви, земля надежды". Сериал. 20.00 "Основной инстинкт". 20.30 Телешоу Светланы Сорокиной. 21.00 Время. 21.40 Многосерийный фильм "Следующий" (Next-2). 22.45 "Самый секретный по-		лигон Америки". 23.30 Ночное "Время". 23.55 "Фабрика звезд-2". 00.10 "Новый день". "Подводный мир Андрея Масаревича". 00.40 "Новый день". "Тени и злоданы". 01.10 Биатлон. Чемпионат мира. Женщины. 15 км. До 01.35		Дело о пропаже заволашания". 12.20 Мелодрама "Лодка любви". Телосериал (США). 13.15 "Экспертиза". 13.30 "Колосальное хозяйство". 13.45 ВЕСТИ-МОСКВА. 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Что хочет женщина". 15.10 Сериал "Трое против всех-2". 16.15 "Агентство одиноких сердец". 16.45 "Экспертиза". 17.00 ВЕСТИ. 18.50 "Комиссар Рекс". Телосериал (Австрия-Германия). 19.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 20.00 ВЕСТИ. 20.50 "Спокойной ночи, малыши!"		20.55 Дмитрий Дибров, Виктор Мережко, Александр Ленков, Ксения Кузнецова и Анатолий Пашинин в сериале "Провинциалы". 22.00 Сериал "Кобра. Антитеррор". Фильм 3-й - "Комплекс вины". 23.00 Телешоу "ВЕСТИ+". 23.30 ВЕСТИ-СПОРТ. 23.40 ПОСЛЕДНИЙ СЕАНС. Уильям Болдуин в остросюжетном фильме "Основной подозреваемый" (США). 1997г. До 01.35		12 канал НВК «Саха» 17.20 Программа передач. 17.25 "Сир сира мунуга Мыйда" (Оу-Майа улуу). 17.50 Фильм-детям.		18.00 "Якутия лицом к миру". Часть 1. 18.40 Реклама. 18.50 "Движение - жизнь". Спортивная аэробика. 19.00 "Колос" программа. 20.00 Реклама. 20.05 Судовая мозаика. 20.30 "Саха сира-Якутия". Информ. программа. 20.50 Реклама. 21.00 "Играй, гармонь!" Концерт ансамбля "Частушка". Часть 2-я. 21.35 Семейное кино. "Петр I". Художественный фильм. 2-я серия. До 23.05			
Среда, 19 марта		14.00 "Новый день". "Подводный мир Андрея Масаревича". 14.30 "Новый день". "Тени и злоданы". 15.00 Новости. 15.15 "Дикое шутки". 15.35 Сериал "Секретный фаравер". 17.00 "Большая спирка". 18.00 Вечерние новости. 18.25 "Фабрика звезд-2". 19.00 "Земля любви, земля надежды". Сериал. 20.00 "Основной инстинкт". 20.30 Телешоу Светланы Сорокиной. 21.00 Время. 21.40 Многосерийный фильм		"Следующий" (Next-2). 22.45 Тайны века. "Дети Кремля". 23.30 Ночное "Время". 23.55 "Фабрика звезд-2". 00.10 "Новый день". "Сканер". 00.40 "Новый день". "Русский экстрим". До 01.10		12.20 Мелодрама "Лодка любви". Телосериал (США). 13.15 "Экспертиза". 13.30 "Москва-Минск". 13.45 ВЕСТИ-МОСКВА. 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Что хочет женщина". 15.10 Сериал "Трое против всех-2". 16.15 "Агентство одиноких сердец". 16.45 "Экспертиза". 17.00 ВЕСТИ. 18.50 "Комиссар Рекс". Телосериал (Австрия-Германия). 19.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 20.00 ВЕСТИ.		20.50 "Спокойной ночи, малыши!" 20.55 Сериал "Кобра. Антитеррор". Фильм 4-й - "Обратный отсчет". 23.00 Телешоу "ВЕСТИ+". 23.30 ВЕСТИ-СПОРТ. 23.40 Биатлон. Чемпионат мира. Мужчины. Трансляция из Ханты-Мансийска. 01.10 "Синемазия". До 01.41		12 канал НВК «Саха» 17.20 "Якутия лицом к миру". Часть 2-я. 18.10 Телешоу. 18.40 Реклама.		18.50 "Движение - жизнь". Спортивная аэробика. 19.00 Пять минут с профессором. 19.05 Реклама. 19.15 "Кам" программа. 19.45 "Кариостабил" (Чурагы улуу). 20.05 ТВ-Спорт. Школа борьбы Уварова. 20.30 "Саха сира - Якутия". Информ. программа. 20.50 Реклама. 21.00 "Санаа-таппа". Эстрада таппа. 21.50 Семейное кино. "Гроза". Художественный фильм. До 23.20			
Четверг, 20 марта		15.00 Новости. 15.15 "Ералаш". 15.30 Сериал "Секретный фаравер". 17.00 "Большая спирка". 18.00 Вечерние новости. 18.25 "Фабрика звезд-2". 19.00 "Земля любви, земля надежды". Сериал. 20.00 "Основной инстинкт". 20.30 Телешоу Светланы Сорокиной. 21.00 Время. 21.40 Многосерийный фильм		23.55 "Фабрика звезд-2". 00.10 "Новый день". Ударная сила. "Бесконтактная война". 00.40 "Новый день". "Рецепты буддийских монахов". До 01.10		12.20 Мелодрама "Лодка любви". Телосериал (США). 13.15 "Экспертиза". 13.30 "Вся Россия". 13.45 ВЕСТИ-МОСКВА. 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Что хочет женщина". 15.10 Телосериал "Трое против всех-2". 16.15 "Агентство одиноких сердец". 16.45 "Экспертиза". 17.00 ВЕСТИ. 18.50 "Комиссар Рекс". Телосериал (Австрия-Германия). 19.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 20.00 ВЕСТИ.		20.55 Сериал "Провинциалы". 22.00 Сериал "Кобра. Антитеррор". Фильм 4-й - "Обратный отсчет". 23.00 Телешоу "ВЕСТИ+". 23.30 ВЕСТИ-СПОРТ. 23.40 Биатлон. Чемпионат мира. Эстафета 4х7,5 км. Женщины. Трансляция из Ханты-Мансийска.		12 канал НВК «Г» 17.20 Программа передач. 17.25 "Саха республиката" ("Саха-фильм", 1993 г.). 17.50 Служба 02 18.10 Видеозарисовка. 18.15 "Вертикаль". Прямой эфир. 18.40 Реклама.		18.50 "Движение - жизнь". Спортивная аэробика. 19.00 "Юконтт уйсуа". Концерт. 19.40 Реклама. 19.50 "Простой интерес". Прямой эфир. 20.30 "Саха сира - Якутия". Информ. программа. 20.50 Реклама. 21.00 МТК. Метаморфозы. 21.20 Клуб путешественников Якутия. "Есть только миг между прошлым и будущим...". 22.05 Семейное кино. "Джунгли-бар". Художественный фильм. До 23.35			
Пятница, 21 марта		15.00 "Бесконтактная война". 14.30 "Новый день". "Рецепты буддийских монахов". 15.00 Новости. 15.15 "Дикое шутки". 15.40 Сериал "Секретный фаравер". 17.00 "Большая спирка". 18.00 Вечерние новости. 18.25 "Фабрика звезд-2". 19.00 "Земля любви, земля надежды". Сериал. 20.00 "Основной инстинкт". 20.30 Телешоу Светланы Сорокиной. 21.00 Время. 21.40 "Человек и закон". 23.30 Ночное "Время".		21.35 "Фабрика звезд-2". 22.50 Премьера. Джек Николсон в фильме "Общественный" (2001 год). 01.10 Тайны Голливуда в фильме "День саранчи". До 03.50		13.15 "Экспертиза". 13.30 "Мусульмане". 13.45 ВЕСТИ-МОСКВА. 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Моя семья". 15.15 "Комната смеха". 16.15 "Агентство одиноких сердец". 16.45 "Экспертиза". 17.00 ВЕСТИ. 18.50 "Анализ". 19.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 20.00 ВЕСТИ. 20.50 "Спокойной ночи, малыши!". 20.55 Николай Басков, Лариса Долгих, София Ротару, группа "По-		60" и другие в праздничном концерте ко Дню налоговой полиции. 22.50 Телешоу "ВЕСТИ+". 23.00 Курт Рассел и Ли Ван Клиф в остросюжетном фильме Джона Карпентера "Побег из Нью-Йорка" (США). 1981г. До 01.20		12 канал НВК «Саха» 17.20 Программа передач. 17.25 Фильм-детям. 17.35 Газет "Был бы рядом мой олень...". V Региональные игры оленеводов. 18.20 Санаа ситим. 18.40 Реклама.		18.50 "Движение - жизнь". Спортивная аэробика. 19.00 "Майда урах куук кылылара". 19.30 Реклама. 19.40 Кинолюбовники. 20.00 Лик. Портрет женщины XX века. 20.30 "Саха сира-Якутия". Информ. программа. 20.50 Реклама. 21.00 Семейное кино. "Машинка". Художественный фильм. До 23.30			
Суббота, 22 марта		12.25 "Новый день". "Телесериал". 12.55 "Клуб путешественников". 13.20 "Ералаш". 13.35 Дисней-клуб: "Геркулес". 14.00 Новости. 14.10 "Русская рулетка". 15.05 Биатлон. Чемпионат мира. Мужчины. Эстафета 4х7,5 км. 15.35 Андрей Ростоцкий и Владимир Меньшов в приключенческом фильме "Перехват". 17.15 Песня года. Весна. 18.00 Вечерние новости. 18.10 Песня года. Весна. Продолжение. 18.55 "Кто хочет стать миллионером?" с Максимом Галкиным. 20.00 "Последний герой-3". 21.00 Время. 21.25 Что? Где? Когда? 22.50 Роберт Де Ниро в комедийном боевике "Без изъяна". 01.00 Биатлон. Чемпионат мира. Женщины. 12,5 км. Массовый старт. 01.30 Девки Чан и боевике "Крутой полицейский". До 03.30		05.45 "Доброе утро, Россия!" 08.45 Сериал "Провинциалы". 09.45 Сериал "Кобра. Антитеррор". Фильм 4-й - "Обратный отсчет". 10.45 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ. 11.00 ВЕСТИ. 11.20 Сериал "Туаро Агаты Кристи. Опасность в доме на окраине" (Великобритания).		07.55 "Кино-истории Глеба Скороходова". 08.05 "Студия Зоревые". 08.40 "Золотой мяч". 09.00 "Обзорная Россия". Спортивная программа. 09.25 Военная программа Александра Сладкова. 09.45 "Утренняя почта". 10.20 "Сю к одному", Телеигра. 11.15 "Сам себе режиссер". 12.15 "В поисках приключений". 13.10 "Клуб сенаторов". 14.00 ВЕСТИ. 14.20 Фильм Сергея Мирошниченко "Русский крест".		16.00 "Моя семья". 19.00 "Анализ". 20.00 ВЕСТИ. 20.25 "Зеркало". 20.50 "Честный детектив". Авторская программа Здурава Петрова. 21.15 Мел Гибсон и Хелен Хант в комедии "Что хотят женщины". 23.45 Футбол. Чемпионат России. "Локомотив" (Москва) - "Зенит" (Санкт-Петербург).		12 канал НВК «Саха» 15.55 "Сардаана". Телешоу. 16.35 "Наша республика". Информационно-аналитическая про-		16.00 "Мир на грани". 16.40 "Комната смеха". 17.40 Жарар Датарье и Кристиан Кьяне в остросюжетном фильме "Между ангелом и бесом". 19.50 "В Городе". 20.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ. 21.10 "Специальный корреспондент". 21.35 Роберт Де Ниро, Звезд Берис, Олег Табаков и Владимир Машков в остросюжетном фильме "15 минут славы". 01.00 Биатлон. Чемпионат мира. Массовый старт. 15 км. Мужчины. Трансляция из Ханты-Мансийска.		16.00 Пероманка. 16.40 Джуманджунд-2. 17.10 "Созвездия" - экспресс. 17.25 Обсуждаем Анна Нерстрова 100 саагыар. 17.55 "Лопита". Балет Национального театра танца РС(Я). 18.50 Нескучный ветер. 20.00 "Биситини кулууба". (1-я часть). Народный театр мейкелара. 20.15 "Ахтан, санаан ар'аа-ааа...". 20.45 Семейное кино. "В шесть часов вечера после войны". Художественный фильм.	
Воскресенье, 23 марта		12.25 "Новый день". "Телесериал". 12.55 "Клуб путешественников". 13.20 "Ералаш". 13.35 Дисней-клуб: "Геркулес". 14.00 Новости. 14.10 "Властелин вулса". 15.10 "Новый Ералаш". 15.35 "Слабое звено". 16.30 Исход из страны фараонов в приключенческом фильме "Пирамиды Египта". 18.00 "Время". 19.10 Льюн Уильямс, Николай Басков, Михаил Евдокимов и другие в юмористической программе "Смешные люди".		20.55 "Парк Юрского периода: Затерянный мир". 23.20 Бокс. Бой сильнейших профессионалов мира. Клиффорд Эпкин - Лоуренс Клей-Бай. 00.10 Вуди Аллен в комедии "Толпеушеский фильм" (2002 год). 02.15 Реальная музыка.		05.20 Евгений Леонов, Людмила Чурсина и Борис Новиков в фильме "Дюжес повести". 1964г.		08.30 "Русский лес". 09.15 "ТВ Битло шоу". 09.45 Чемпионат мира по автогонкам в классе "Форсмула-1". Гран-при Малайзии. Квалификация. Трансляция с автодрома Сепанг. 10.55 Элиас Пресли в музыкальном фильме "Да здравствует Лю-Берас" (США). 1964г. 12.00 "Торжок". 12.30 Пьер Ришар в фильме "Я ничего не знаю, но все расскажу". 14.00 ВЕСТИ. 14.20 "Парламентский час". 15.10 "Вокруг света".		16.05 "Мир на грани". 16.40 "Комната смеха". 17.40 Жарар Датарье и Кристиан Кьяне в остросюжетном фильме "Между ангелом и бесом". 19.50 "В Городе". 20.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ. 21.10 "Специальный корреспондент". 21.35 Роберт Де Ниро, Звезд Берис, Олег Табаков и Владимир Машков в остросюжетном фильме "15 минут славы". 01.00 Биатлон. Чемпионат мира. Массовый старт. 15 км. Мужчины. Трансляция из Ханты-Мансийска.		12 канал НВК «Саха» 16.00 Пероманка. 16.40 Джуманджунд-2. 17.10 "Созвездия" - экспресс. 17.25 Обсуждаем Анна Нерстрова 100 саагыар. 17.55 "Лопита". Балет Национального театра танца РС(Я). 18.50 Нескучный ветер. 20.00 "Биситини кулууба". (1-я часть). Народный театр мейкелара. 20.15 "Ахтан, санаан ар'аа-ааа...". 20.45 Семейное кино. "В шесть часов вечера после войны". Художественный фильм.			

